© Studia methodologica, ISSN 2307-1222, No. 36. 2014

К.Іваненко. Проблема теорії номінації у лінгвістиці. Studia methodologica.2014; (36)

ПРОБЛЕМА ТЕОРІЇ НОМІНАЦІЇ У ЛІНГВІСТИЦІ

Катерина Іваненко

Аспірантка, кафедра загального і порівняльного мовознавства та новогрецької філології, Київський національний лінгвістичний університет, 03680, Київ-150, вул. Велика Васильківська, 73, к. 717, e-mail: katerinkasmart@bigmir.net

UDC: 81'373.611

ABSTRACT

Ivanenko K. The problem of nomination theory in linguistics.

The article deals with the problem of nomination theory in linguistics. Different scientists' approaches to this problem are under consideration. The attempt was made to reveal the essence of such notions as "nomination", "nominative linguistic unit", and "nominative inventory of language".

Key words: nomination; nominative linguistic unit; nominative inventory of language.

Стаття присвячена проблемі теорії номінації в лінгвістиці. Розглядаються різні підходи науковців до цього питання. Здійснена спроба виявити сутність таких понять як «номінація», «номінативні одиниці», «номінативний інвентар мови».

Ключові слова: номінація, номінативні одиниці, номінативний інвентар мови.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Мова як багаторівневе утворення органічно входить в найзагальніші феномени буття як найважливіший засіб спілкування. Мова розглядається як компонент комунікативної діяльності, як спосіб перетворення світу, інформаційного забезпечення та міжособистісного регулювання. Мова аналізується як засіб впливу й спонукання людей до певних дій, до фіксації соціальних відношень; як засіб накопичення колективного досвіду мова пов'язана з культурними традиціями її носіїв [7, с. 103]. У мовознавстві відбувається постійне розширення у напрямку від значення до знання, яке, залишаючись в основному об'єктом дослідження філософських та психологічних дисциплін, все більше стає об'єктом лінгвістичного дослідження через своє переважно вербальне втілення [8, с. 3-4].

Мова є засобом пізнання, оволодіння знаннями й суспільно-історичним досвідом, а також способом відображення свідомості та сформованих переконань. Процес найменування предметів і явищ навколишньої дійсності відбувається завдяки ментальній діяльності людини. Номінативний компонент мови та розумово-мовленнєвої діяльності безпосередньо пов'язаний із здатністю свідомості людини до рефлексії, яка дозволяє здійснювати узагальнення, виділяти істотне в оточуючому середовищі, матеріалізуючи розумовий процес за допомогою мовних одиниць [5, с. 14]. Отже, невід'ємною характеристикою діяльності є стан усвідомлення [2, с. 12]. Ментальна діяльність здійснюється шляхом розумових дій, тобто людина використовує ідеальні динамічні моделі (dynamic images), які утворюються у процесі мислення [11, с. 129] і репрезентуються за допомогою мовних знаків [5, с. 14].

Метою проведення даного дослідження є визначення особливостей теорії номінації в лінгвістиці.

Дослідженню теорії номінації присвячені розробки багатьох вчених: Ж.О. Вардзелашвілі досліджує інтерпретацію терміну «номінація» в лінгвістичних дослідженнях [3]; О.В. Голубєва досліджує креативну функцію одиниць вторинної номінації в казках Л. Керрола «Аліса в Країні Чудес» та «Аліса в Задзеркаллі» [5]; Ф.І. Карташкова аналізує особливості

номінації в мовленнєвому спілкуванні [9]; О.С. Кубрякова досліджує особливості теорії номінації і словотворення в мові [14] та ін.

Незважаючи на численні дослідження проблем номінації в лінгвістиці, актуальними залишаються питання співвідношення денотату та сигніфікату в лексичній одиниці. Й досі не вирішене питання особливостей процесу найменування лексичних одиниць. Функція одиниць мови полягає у найменуванні предметів, об'єктів та явищ навколишньої дійсності. Словесний знак пов'язаний не тільки з денотатом, але й із сигніфікатом. Тому створення певного знака – факт не тільки лінгвістичний, але й результат психологічного, соціально-духовного життя, тому що його форма й значення фіксується всіма членами мовної спільноти [5, с. 14-15]. Мовленнєва діяльність людини, одним з актів якої є номінація предметів та явищ навколишнього світу, як різновид ментальної діяльності є психічним розумовим процесом, який базується на певній кількості накопичених знань, залежить від рівня інтелектуального розвитку індивіда і спрямований на пізнання реальної дійсності та отримання нових знань про неї.

Процес найменування встановлює зв'язок мовних елементів з фактами реальної дійсності, включаючи поняттєвий клас найменувань предметів у певну систему мовних знаків. Пов'язуючи найменування понять з певною категорією, поєднуючи їх у певні класи й розряди, можна створювати необмежену кількість номінативних одиниць [12]. Повний лінгвістичний опис лексичних одиниць мови неможливий без звернення до теорії номінації, яка пов'язана, насамперед, із з'ясуванням того, як співвідносяться між собою поняттєві форми мислення, яким чином створюються, закріплюються й розподіляються найменування за різними фрагментами навколишньої дійсності. Об'єктом номінативного аспекту знакової теорії мови є всі номінативні засоби мови, утворені різноманітними способами [3, с. 62-68].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Дослідження співвідношення оточуючого світу, мислення й мови визначає зміст багатьох проблем, пов'язаних з вивченням номінації. Серед них специфіка слова як мовної одиниці, ідеалізація навколишнього світу, яка пов'язана з утворенням системи мовних знаків, взаємовідношення слова та позначуваного ним поняття [32, с. 4]. Життя людини фіксується, інтерпретується та узагальнюється в категоріях мовної свідомості, які вербалізується в системі лексико-фразеологічних засобів, одиницях прямої та непрямої номінації. Такі одиниці не тільки номінують, але й виражають цілу гамму відношень емотивного, експресивного та оцінного характеру. Тому людина є центральною фігурою мови та її експресивно-образної схеми [1, с. 11].

Людина володіє універсальним символічним мисленням, без якого вона не змогла б перетворювати образи світу, робити їх зрозумілими і наочними, усвідомити справжню сутність речей і явищ [20, с. 39]. Мова є системою знаків, відтвореною в актуальних мовних одиницях, що втілюють дійсність у процесі номінації [31, с. 7-19]. У мовній системі дійсність відбивається у формах, що співвідносяться з чуттєвим і логічним пізнанням світу. Емоції, оцінка, воля і почуття отримують закономірне вираження у мовній системі як усвідомлені явища, факти емоційних переживань, емоційного ставлення до окремих об'єктів світу, їх якостей, властивостей, оцінки цих об'єктів і т.ін. [22, с. 183; 27, с. 12-14; 31, с. 27]. Класичним типом номінативних одиниць виступають повнозначні лексеми. Поряд з ними, номінативну функцію у мовленні виконують морфеми і фонеми, словосполучення і речення [16, с. 127].

На думку О.С. Кубрякової, «...мовець володіє двома різними механізмами мовлення: відтворення знайомих одиниць, з одного боку, і складання нових одиниць за правилами – з іншого» [15, с. 134]. Тип номінації, при якому використовується механізм складання мовних одиниць за певними правилами, вивчається в межах особливих розділів мовознавства, таких як словотвір. Найяскравіше у похідних словах проявляється вмотивованість, яка є однією з типових рис номінації. Процес найменування пов'язаний з проявом мотивуючих ознак, що характеризують прості похідні й складні слова. Похідне слово – один з номінативних засобів мови, що досить чітко відбиває хід класифікаційно-пізнавальної діяльності людей. Похідне слово має розчленовану структуру, яка складається із семантично значущих компонентів. Похідне слово є результатом роботи свідомості із впорядкування мов-

ними засобами зв'язків між предметами. Похідна назва – підсумок розумових операцій по встановленню зв'язків і відношень між об'єктами дійсності [12].

Для акту номінації істотними є такі риси словотвору:

– нова назва будується як однослівна;

– похідне слово – вторинна одиниця, тобто створення нової одиниці, з новою значеннєвою структурою відбувається на базі вже існуючих готових одиниць мови;

– у структурі нового найменування завжди повторюються знак або частини знаків з тих, що були в структурі вихідної одиниці;

– нове найменування завжди являє собою слово, формальні характеристики якого не повторюють повністю формальних характеристик вихідної одиниці;

– створення нового найменування завжди здійснюється в ході певної формальної операції (додавання афікса, додавання іншої основи або основ, усічення яких-небудь елементів, чергування голосних тощо) [12].

Таким чином, словотвір забезпечує переважну частину процесу лексичної номінації, і тим самим його результати відіграють важливу роль у пізнавальній діяльності людини та виступають як один з найважливіших засобів збагачення лексичного масиву будь-якої мови.

Похідні номінативні одиниці є предметом дослідження деривaційної ономасіології – «вчення про номінацію у сфері похідних слів» [14, с. 225] – виділення якої в самостійну галузь дослідження, де виявляється зв'язок словотвору і теорії номінації, стало можливим завдяки поширенню в лінгвістичних дисциплінах міждисциплінарного підходу [25, с. 16]. Розвиток ономасіології, яку розуміють як науку про імена, про природу й типи найменувань [24, с. 138-145, 236], призвів до створення в 70-ті рр. XX ст. цілісної теорії номінації. У межах сучасних уявлень номінація стала розглядатися як складне й багатоаспектне явище, як комплексний розумово-мовленнєвий процес. Важливого значення для подальшого розвитку теорії номінації набув висновок про необхідність врахування при розробці проблем номінації таких факторів, як досвід, роль індивідуума й суспільства, а також взаємозв'язок мови й мислення з навколишньою дійсністю [10, с. 155]. Було запропоноване розуміння номінації в широкому сенсі – як позначення «усього, що відображається й пізнається людською свідомістю, усього сущого або мислимого» [4, с. 234]. Теорія номінації у вітчизняній лінгвістиці представлена наступними напрямками:

1. Пошук закономірностей концептуалізації й категоризації людського досвіду, встановлення кореляції знання й значень лексичних одиниць [26, с. 111-116; 126, 127-130.].

2. Когнітивна інтерпретація цілісного поняття акту номінації й умов його здійснення, поняття ономасіологічної структури вторинних одиниць номінації [15; 13].

3. Відбиття в результатах номінації змін у концептуальній картині світу мовного колективу [6].

4. Питання варіювання номінацій у лексичній структурі тексту [17].

5. Дослідження, що стосуються різних аспектів номінації, виконані в комунікативно-пізнавальному руслі [19].

6. Питання номінації в ономасіологічному аспекті [29].

7. Питання, пов'язані з національно-культурною специфікою номінації [23].

8. Дослідження типів, процесів і результатів номінації у мовному спілкуванні, що проводиться у прагматичному руслі [9, с. 31-39].

Ідеї вітчизняної теорії номінації стали імпульсом для аналогічних досліджень у зарубіжній лінгвістиці. Найважливіший внесок у теорію номінації в німецькій мові зробив В. Фляйшер. Спираючись на праці радянської лінгвістичної школи, науковець постійно розширював перспективи дослідження предмета теорії номінації за рахунок нових аспектів.

Термін «номінація» закріплений як за описом особливого роду пізнавальної діяльності людини, так і за сферою гуманітарних наук, таких як філософія, психологія, мовознавство, семіотика, тобто тих гуманітарних наук, одним з об'єктів наукового дослідження яких є вивчення номінації як особливого типу пізнавальної діяльності людини. Метою окремого акту номінації є створення семіотичних об'єктів для опису денотатів – властивостей, якостей, відношень предметів і процесів об'єктивної дійсності, а також сфери духовного життя людини [21, с. 199-200].

В акті номінації можна виділити кілька стадій:

1. Виділення денотатів у дійсності.

2. Виділення нових денотатів, що не мають найменувань.

3. Створення образу нового денотата.

4. Вичленовування властивостей і рис образу нового денотата як окремих об'єктів розумової діяльності.

5. Виділення специфічних і типових рис неназваних денотатів – введення нового денотата в клас денотатів.

6. Визначення зв'язків нових денотатів з тими денотатами, які мають найменування.

7. Визначення стратегії номінації (створення найменування або його використання) для нового денотата.

8. Утворення найменування або використання найменування.

Для розуміння процесу номінації необхідно виходити з таких теоретичних положень:

1. Життєвий досвід людини, її неодноразове знайомство з предметами різних категорій приводить до знання предмета й утворення у свідомості його інваріантного образу, який завжди передує найменуванню.

2. Кожен конкретний об’єкт навколишньої дійсності має цілу систему властивостей та різноманітних зв’язків, які формують у людини складне уявлення про нього, тобто знання.

3. Після знайомства з новим предметом або явищем, суб’єкт номінації виділяє з сукупності його ознак одну, яка видається йому характерною і яка вже має назву в мові, та використовує її для найменування нового предмета [30, с. 147-160].

Під номінативним складом мови слід розуміти всю сукупність її одиниць, що називають виділені мовною свідомістю з позамовного континууму окремі його фрагменти, які відповідають світобаченню певної лінгвокультурної спільноти. **Номінативні одиниці** – це той інвентар мови, який слугує засобом побудови висловлень, що складаються з таких одиниць і об'єднують їх граматично, синтагматично, семантично і прагматично [16, с. 127]. В основі найменувань об’єктів і явищ покладено процес класифікації, пов'язаний з формуванням понять, на базі яких стає можливим виділення окремих предметів [18, с. 18].

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищенаведене, у нашому дослідженні під поняттям **«номінація»** ми розуміємо утворення мовних одиниць, що слугують для назви й вичленовування фрагментів дійсності й відповідних понять про них у формі слів, словосполучень, фразеологізмів, речень. Результати дослідження показують, що предмети та об’єкти навколишньої дійсності відображуються у свідомості людини у формі певних категорій. Категоризація предметів та явищ дійсності відбувається під впливом культурних чинників, а тому у номінації предмета або об’єкта закладені культурні та етимологічні конотації. У зв’язку з цим можна, зробити висновок, що номінація є культурно-мотивованою. Окрім того, категоризація та номінація є взаємопов’язаними категоріями. Якщо категоризація зумовлена рефлексією та сприйняттям людиною оточуючого світу крізь призму її світобачення, то номінація відбувається на мовному рівні в результаті процесу вербалізації лексичних одиниць на позначення предметів та явищ дійсності. Отже, можна з упевненістю сказати, що номінація як засіб вербалізації фрагментів оточуючої дійсності реалізується на рівні мови і позамовної діяльності, зокрема зазнає впливу культурних традицій, історичних факторів, етимологічних конотацій та ін.

Перспективою подальшого дослідження є дослідження прямої та вторинної номінації на матеріалі текстів різних стилів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Поэтическая энергия слова: синергетика языка, сознания и культуры / Н.Ф. Алефиренко. – М.: Academia, 2002. – 392 с.
2. Белоусова А.С. Русские имена существительные со значением лица. Лексический класс и его словарное описание: автореф. дис. канд. филол. наук. – М., 1986. – 22 с.
3. Вардзелашвили Ж.А. К вопросу о толковании термина «номинация» в лингвистических исследованиях / Ж.А. Вардзелашвили // Славистика в Грузии. – ТГУ. Выпуск 1. – Тб., 2000. – С. 62–68.

4. Гак В.Г. Языковые преобразования / В.Г. Гак. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
5. Голубева О.В. Креативная функция единиц вторичной номинации в сказках Л. Кэрролла «Алиса в стране чудес» и «Алиса в Зазеркалье»: дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / О.В. Голубева. – Смоленск, 2004. – 174 с.
6. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка / В.И. Заботкина. – М.: Высш. школа, 1989. – 187 с.
7. Карасик В.И. Языковый круг: личность, концепты, дискурс: монография / В.И. Карасик; Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
8. Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения / Ю.Н. Караулов, Е.В. Красильникова // Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – С. 3–4.
9. Карташкова Ф.И. Номинация в речевом общении / Ф.И. Карташкова; Иван. гос. ун-т. – Иваново, 1999. – 199 с.
10. Квитко И.С. Терминоведческие проблемы редактирования / И.С. Квитко, В.М. Лейчик, Г.Г. Кабанцев. – Львов: Вища школа, 1986. – 150 с.
11. Кириченко А.В. Акмеологическое воздействие в профессиональной деятельности: теория, методология, технологии / А.В. Кириченко. – М., 1998. – 198 с.
12. Костадинова, И. Ономасиологический аспект словообразования и вопросы обучения лексике русского языка / И. Костадинова // Проблемы когнитивного и функционального описания русского и болгарского языков. – Шумен, Университетско издателство «Епископ Константин Преславски», 2003. – Вып. 2. – С. 66-72.
13. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М.: Наука, 1986. – 156 с.
14. Кубрякова Е.С. Теория номинации и словообразования / Е.С. Кубрякова // Языковая номинация (виды наименований). – М.: Наука, 1977. – С. 225.
15. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
16. Левицкий А.Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка / А.Э. Левицкий. – К.: Киевский гос. лингвистический ун-т, 1998. – 362 с.
17. Лукьянова, Н.А. Экспрессивная лексика разговорного употребления / Н.А. Лукьянова. – Новосибирск: Наука, 1986. – 227 с.
18. Муругова, Е.В. Антропоцентризм в сфере словообразования / Е.В. Муругова // Личность, речь и юридическая практика. – Вып. 10. – Ч. 2. Ростов н/Д: ДЮИ, 2007. – С. 47–51.
19. Сахарный Л.В. Лингвистическая прагматика и лексикография: взгляд психолингвиста / Л.В. Сахарный // Лингвистическая прагматика в словаре: виды реализации и способы описания. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 1997. – С. 14–17.
20. Соловьева И.В. Феномен языковой вежливости в лингвистической литературе XX века / И.В. Соловьева / Единицы языка и речи: Межвузовский сборник научных трудов. Выпуск 2. – Улан-Удэ: Издательство Бурятского госуниверситета, 2000. – С. 16-27.
21. Сопер, Поль Л. Основы искусства речи [Текст]: пер. с англ. / под ред. С.Д. Чижовой. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – 446 с.
22. Телия В.Н. Вторичная номинация и её виды / В.Н. Телия // Языковая номинация. Виды наименований. – М., 1977. – С.129–222.
23. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
24. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка / А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1968. – 271 с.
25. Федоровская В.О. Производные номинативные единицы как интралингвистический параметр текста публицистической рецензии: на материале рецензий на новеллу Г. Грасса «Траектория краба»: дис. канд. филолог. наук / В.О. Федоровская. – Хабаровск, 2003. – 257 с.
26. Харитончик З.А. О некоторых путях сопоставительного изучения словообразовательных систем / З.А. Харитончик // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – М., Изд-во «Наука», 1987. – С. 111–116.

27. Харитончик З.А. Рецензия книги Е.С. Кубряковой. Части речи с когнитивной точки зрения / З.А. Харитончик // Вопросы языкознания. – М., 1997. – №5. – С. 127–130.
28. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В.И. Шаховский. – Воронеж, 1987. –190 с.
29. Шмелев Д.Н. Способы номинации в современном русском языке / Д.Н Шмелев. – М.: Наука, 1982. – 293 с.
30. Языковая номинация (Общие вопросы) [Текст] / АН СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред.: Б.А. Серебренников, А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1977. – 358 с.
31. Янценецкая М.Н. Семантические вопросы теории словообразования / М.Н. Янценецкая. – Томск: Изд-во Томск. ун-та. 1979. – 241 с.
32. Ярцева В.Н. О сопоставительном методе изучения языков / В.Н. Ярцева // Филологические науки. НДВШ. 1960. – № 1. – С. 5–11.